

אסתר מנצ'ר – מראיינת רחל מצר 1989 תמלול נירה פנסו 2020

נולדתי ב-10.4.1910 בווינה בירת אוסטריה לבית בורגני במעמד גבוה, קרוב לעשיר, לפני המלחמה הראשונה. למה אני מדגישה את זה? כי המצב משתנה במשך המלחמות. הבית מסורתי, לא בצורה מופרזת, אבל חגגנו את כל החגים, ביחד עם זה – ציוני. אינני זוכרת אף-פעם שבא אורח וההורים ביקשו להכניס קודם כל משהו לקופת קרן קיימת. זה היה כלל ידוע אצלנו. בכל החגים של ארץ ישראל. הורי קנו בסוף פרדס בארץ כדי להוסיף משהו, ולא רק כסף לקק"ל. הם גם השלימו עם המחשבה שאנחנו נעלה ארצה. למדתי בבית ספר ציוני, חצי נוצרי, פגשתי את האנטישמיות מוקדם מאוד. אוסטריה זו ארץ אנטישמית יותר מגרמניה. את המשך הלימודים שלי אחרי בית ספר יסודי הצטרפתי כבר לנסוע רחוק מאוד. לנסוע לבית ספר תיכון הומניסטי עם שפות, שמקבלים יהודים. בתוך ווינה היו בתי ספר שנתנו תשובות שהיה ברור שהם לא רוצים אותי. למדתי, עברתי הרבה בחינות והייתי מורה לספרות. סיימתי בגיל 19-20 בערך, והתחלתי ללמד. אמרו לנו בבית הספר – אין צורך להגיש בקשה ללמד, לא יקבלו אף יהודייה, תחסכו לכם את הזמן. זה אמר איש לא-יהודי. תתחילו לחפש דרך אחרת. או התכתבות או הוראה או תורגמן, אז בחרתי בהוראה, הלך לי טוב מאוד. עשיתי על ידי זה הרבה קורסים, לפסיכולוגיה ופדגוגיה, למדתי עוד כמה שנים כדי להשתלם. בגיל צעיר נכנסתי לתנועת נוער, 16-17, לגורדוניה וזה קבע את כל דרכי. דרכנו הייתה צנועה, לא היה מה לדבר על סמים ומסיבות דיסקו. למדנו לטפל בצמחים, להתעניין בישראל, בחקלאות. השגיאה הגדולה הייתה שאז הייתה ... להפסיק את הלימודים. להתמסר אך ורק ל... ולזה המורה לא הסכימה בשום אופן. גם לא היה לי חשק לא ללמוד. הייתי מורה טובה אני חושבת, הייתי מדריכה ויש לי עוד היום קשר עם החניכים שלי. באותו זמן הכרתי את מנחם, הסתובבנו כמה שנים טובות ביחד עד שהחלטנו אנחנו בכל אופן נעלה ארצה. בינתיים התחתנו עוד בווינה, גרנו עוד לחוד והיטלר נכנס. אנחנו ב-1938 היינו כבר בהכשרה. זה היה מזלנו. כי החלטנו עוד לפני זה לעלות, כבר השלמנו את ההכשרה וקיבלנו באופן יחסי מהר מאוד סרטיפיקט. עלינו באופן לגלי רק שאת הדברים הצטרפנו להשאיר שם. אבל הם מאוד רצו נסתלק משם מהר ושלא נלך לאמריקה. הגענו הנה והאמת – שהיה לי קשה מאוד!!! קשה מאוד! כל שליח שהיה בווינה, פנחס לבון, ספירו, כל מי שעלה אתנו, אנשים שהגיעו למעמד גבוה אמרו שהיה להם קשה. אני הייתי רגילה לחדר העצום שלי ולעוזרת שלי, ופתאום להיכנס לאיזה אוהל עם שתי מיטות בפנים אני כמעט שנשברתי. אני חושבת שלולא מנחם הייתי הולכת. לא יודעת אם הייתי מחזיקה, הוא החזיק אותי. זה לקח לי שנתיים עד שהייתי בבית באוהל והתרגלתי לזה. בינתיים הקשר עם אוסטריה נפסק. כל הקשר עם המשפחה היה במברקים דרך הצלב האדום. כך הודעתי ב-25 מילים תמיד שאני חיה בצניעות אבל אני מרוצה. או למשל כשנולד לי בן. הוא בריא, אני מאושרת.

אני צריכה להגיד שההורים – לקחו להם את הפספורטים והם נשאר בווינה כי אבא היה סטטיסטיקאי מווינה, הם לא מצאו סטטיסטיקאי נוצרי אז לקחו את היהודי. קרעו את הפספורט, הוא היה בטוח שבסוף יסלקו אותו אבל אז הרוסים נכנסו. אבא עבד בסטטיסטיקה של העם היהודי באוסטריה. אימא חלתה ונפטרה מדיזנטריה.

כך הזמן הראשון עבר ואפשר היה כבר לחיות כאן בתוך איזה בית. עשינו את כל המאמצים להביא את אבא. הוא מאוד התנגד כי לא היה לו גרוש. הייתה לו פנסיה גבוהה שם אבל זה לא עבר לכאן, בסוף הוא נכנע, שהוא יתבגר ויהיה חולה, כאן יש לו ילדים, גם אחי בינתיים עלה. והוא היה כאן 15 שנה. היה מאושר מאוד. אני כמובן עבדתי בעבודה גופנית, היה לי קצת קשה, עבדתי בגן ירק. בקבוצת השרון היינו כשנה, היה קשה אבל התרגלתי. אחר כך התחלתי לעבוד קצת במקצוע שלי. היו הפצצות על תל אביב ואנשים הוציאו את הילדים מהמסגרות. הקיבוצים בסביבה לקחו ילדים. לקחנו חמישה ילדים ואני טיפלתי בהם. הם הלכו בנטעים שם לגן ולבית הספר, עד שעלינו לחולה. ואז כבר היה שקט בתל אביב. הקשר איתם נשמר שנים, הם באו הנה לבקר. אנחנו עלינו באנייה, הצטרפנו קודם לחכות שבוע בטרייסט עד שהיה מקום, ואחר כך זה לקח איזה שמונה ימים להגיע לחיפה. מחיפה קיבלו אותנו למשק השרון, זה היה אז משק וויתק, בעיינות. היינו גרעין של מעל 20. קיבלו אותנו יפה ועבדנו אז קשה. גרנו באוהל, יום עבודה של תשע שעות, אני לא הייתי רגילה לעבודה פיזית. לפעמים בשדה, לפעמים בגן הירק. היינו שם שנה ויתכן שהיינו נשארים אבל הם עשו שגיאה גדולה, הם עשו סלקציה. הם היו מוכנים לקבל 20 ושניים-שלושה לא התקבלו. אנחנו אמרנו לא. עלינו ביחד ונישאר ביחד. הם מאוד הצטערו על מה שעשו. שם היכרנו דרך חבר הקבוצות את הגרעין ההולנדי והתחילו הפגישות הראשונות. אני זוכרת בפגישה הראשונה שלחו את מנחם ואותי ואת אבי

להכיר אותם. הכרנו את יצחק שלח. מאז היו הרבה פגישות עד שהחלטנו על איחוד. גם הם היו מספר קטן. זה היה עוד הרבה זמן לפני שהצ'כים הצטרפו. החלטנו ללכת למשק עזר, להתקיים, ללמוד. הלכנו לנטעים. זה מושב ליד ראשון. בנטעים כפי שאמרתי, אני טיפלתי בילדי תל אביב שיצאו מההפצצות על העיר. אנחנו חיינו בצורה צנועה מאוד. אם אני צריכה לתאר את הצניעות – שתי משפחות בחדר, או באוהל, או באיזו סוכה. ביגוד לא קנו אז. היינו עם מה שהבאנו מחו"ל. האוכל היה חצי ביצה ביום ולחם חופשי. וריבה. כל היתר היה מחולק למנות, ורק צמחוני. האוכל היה מאוד פשוט, פעם בשבוע בשר, תפוחי אדמה, אורז. אחר כך יצחק שלח החליט החלטות חיסכון: פעמיים בשבוע לאכול מבוקר עד ערב רק אורז ולשתות תה. הבחורים היו כל כך רעבים, הם עבדו בפרדסים קשה מאוד, והם לא הסכימו לזה. אז הוסיפו להם מרק ותפוחי עץ. אחר כך הוא שוב החליט – ואת זה קיבלו – אין חשמל. אין לנו חשבון לחשמל, אנחנו רק מדליקים מנורות נפט. איפה שראו בתוך חדר או באוהל שהדליקו הוא כיבה. ועוד כל מיני רעיונות לחיסכון שאני כבר לא זוכרת. אבל זה בערך היה הסטנדרט שלנו. אבל המצב החברתי היה טוב. אנחנו היינו באמת מתאימים להם, היו הרבה אקדמאים ואנשים משכילים בינו והצירוף היה טוב. התחילו נישואים משני הצדדים, אנחנו הרגשנו טוב שם והיה לנו קשר טוב למושב.

הילדים שלקחנו מתל אביב הלכו שם לגן. לנו לא היו עוד ילדים. הם הלכו שם לבית הספר. זה כבר יצר קשר עם הרבה אנשים. המושבניקים מאוד אהבו אותנו והעריכו. אנחנו היינו שם שנתיים עד שהראשונים עלו לחולה. אני לא הייתי בין הראשונים כי הייתי כבר בהריון. זה היה בשבילנו חלום – לא היה לנו מושג לאן אנחנו הולכים. יצחק ומנחם היו המקשרים, ...היה מרכז הקניות, שמר על טיפונת הכסף שהיה לנו. והם נסעו בין ירושלים לסוכנות לחולה ולנטעים עד שקיבלנו את הרישיון לעלות. אנחנו עלינו לפני שהנייר, הרישיון היה בידינו. פשוט עלינו. שלחנו את הראשונים וזהו, ולא גירשו אותם. הגעתי לכאן בסוף מאי וילדתי באמצע יוני. קיבלתי הוראה מהחברים להביא בן, כי לפני גדי נולדו שבע בנות. אמרו לי שאם אביא את השביעית – זה לא סימן טוב להתיישבות שלנו. מנחם סיפר לי שהוא בא הביתה ואמר בן – לקחו אותו על הכתפיים בחצר. איך שהגעתי הנה זה היה גם כן מסובך מאוד. הרופא בנטעים התנגד, אבל אני לא רציתי להישאר באיזשהו מקום לבד. אז הביאו אותי הנה לראות את המקום. אחרי היו עוד בחורות בהריון אבל היו להן עוד הרבה שבועות. אחר כך הביאו אותי לטבריה, לאיזו משפחה, עד הלידה.

אנחנו התחלנו בתנאים שבוודאי רשומים בהרבה מקומות וסיפורתי הרבה פעמים. אנחנו עלינו ונולדו לנו בינתיים חמישה ילדים. אחרי הלידה התחלתי לעבוד עם מלכה אנדרסון שהייתה מטפלת תינוקות עוד מחו"ל. אחר כך הצטרפה חנה בקרס אבל היא הפסיקה מהר כי לא הרגישה טוב במקצוע הזה ועברה להיות אחות, שהצטרפנו גם. הילדים חיו בתנאים שקשה מאוד לתאר. מיטה על יד מיטה. הבית היה אחד הבתים הראשונים שלנו – ארבעה חדרים שלושה-על-ארבעה מטרים. החדר הראשון היה המטבח. החדר השני חדר המשחקים. החדר השלישי חדר השינה והחדר הרביעי המתפרה. הסירים היו בחדר המשחקים והבגדים היו בחדר השינה, מבוקר עד ערב חיפשו משהו. והשירותים היו על המרפסת. שם עמדו חמישה סירים ולא היה ביוב. היה לנו בור, ולתוך הבור הזה שפכנו. בערך פעם בשבועיים היה סתום. זה היה קבוע שקראנו לעזרה והצטרפו לפתוח. הילדים כבר היו כל כך רגילים לזה, הם כבר צעקו – סתום. ככה הם גדלו: גבינת קלציום בבוקר, על פרוסת לחם. מי היום היה מסוגל לבלוע את הגבינה הזאת? חצי ביצה, מרק ירקות, כמו שאנחנו חיינו. פעם בשבוע בשר. וכולם גדלו. כולם התפתחו יופי. הצטרפו ילדים של הקבוצה השנייה, של הבחורות שבאו הנה בהריון. איך בילינו את היום? הקיץ היה טוב. בקיץ יצאנו החוצה. אבל בחורף זה היה אסון. הצטרפו עד ילדים ולהעסיק אותם על המרפסת הזאת, בתוך כל הבגדים והסירים, אנחנו עשינו להם הרבה אי-צדק. הם רק רצו קצת מרחב, קצת להסתובב, קצת לשחק. כמה שגדלו נעשה יותר קל. בנו את הבית השני, יכולנו כבר תינוקות לחוד ופעוטים לחוד. התחילו לבנות גן. ברור שבשנים הראשונות המצב השתפר. הראשונים סבלו הכי הרבה. אנחנו אז היינו מסובבים ערבים. המשק היה מוקף בכפרים ערביים. הלוואי שהיום היה יחס כזה. הם באו לשחק עם הילדים, הם באו למרפאה, הם באו להגיד שלום. אנחנו נסענו לדפנה, לכבס למשל, דרך כפרים ערביים. הם עזרו לנו אם העגלה נתקעה, אם הכביסה נפלה הם שמרו אותה עד השבוע הבא. היחס היה טוב. יש כאלה ערבים, הייתה אחת שעד מותה הייתה באה הנה לבקר במשק. הם דיברו אתנו מאוד בנימוס. חצי ערבית, חצי אנגלית, חצי עברית. הילדים הראשונים ידעו הרבה מילים בערבית שהם שמעו. היום קשה לתאר את הדברים שהם עברו. עם כל המחלות וכל הרעב. הם היו רעבים, למשל מרדכי היה יוצא מן הכלל גבוה. הוא נראה הרבה יותר מבוגר מהאחרים. על ידי זה שהוא גדל כל כך הוא היה מסוגל לאכול שלוש צלחות שלמות עם

אורז. והכול היה מוגבל כבר. אין כבר אורז, אין כבר זיתים. אני לא מבינה איך התגברנו. אנחנו עבדנו תשע שעות בלי ארוחות. כשעבדנו שמונה שעות עשינו מסיבה מרוב שמחה. ואנחנו בעצמנו כבר באנו מתנאים מאוד קשים. היינו גרים בחדר אחד שתי משפחות עם תינוק. היו משפחות עם יותר מתינוק אחד. בלי כלום בחדר. ארבע מיטות, מתחת למיטה מזוודה והרבה מסמרים בקיר לתליית חפצים. אנחנו כמוכן באנו מהעבודה עייפים, מצוברחים. אני זוכרת את השיחה שבאמצע השיחה יצחק שלח הצביע בעד לבנות רק לילדים. אנחנו נמשיך לגור בשותף. הוא באמת ידע להחזיק את הכסף ולהחזיק את המשק. אנחנו דרשנו לבנות. להגיע לחדר למשפחה, חור הכי קטן אבל בפרטיות. בוודאי הרבה מהוותיקים זוכרים את השיחה שאני באמצע השיחה פרצתי בבכי. אמרתי אנחנו חיים כמו זונות. כמו זונות ממש. מבקשים איזו שעה של פרטיות מהמשפחה השנייה. והתחילו לבנות. אנחנו איימנו בעזיבה, לא יכולנו להמשיך. הילדים שלנו – בבית הילדים טוב להם, אבל בבית מחמש עד שבע-שמונה רע להם. אין להם מקום לשחק. הם יושבים על המיטה, מחכים להזמנה. בקיץ לא יצאו בגלל היתושים, עד אחרי שקיעת השמש. ככה באנו לעבודה וכך עבדנו וכך הלכנו הביתה.

התנאים שלנו בדיוור היו כאלה: בחדר שלוש-על-ארבע גרנו שתי משפחות, כי אסור היה באוהל. אנחנו ברצון היינו ממשיכים לגור באוהל. אבל לא הרשו לנו בגלל הקדחת. גם ככה קדחנו הרבה מאוד. למנחם הייתה קדחת כל כך קשה, שבועות הוא היה שבור. היו כאלה שקדחו הרבה פעמים, אז באמת שמרו על זה. נשארנו בחדרים הקטנים. שלוש-על-ארבע, שתי משפחות, ארבע מיטות, מזוודה מתחת למיטה, מסמרים על הקיר בשביל לתלות את בגדי העבודה והיתר היה במתפרה. ההתקדמות הייתה אחרי הרבה זמן, זה היה הפרימוס. זה היה אידיאלי, כי ה"פרימוס" התחשב במשפחה. זמן מה אחרי זה ההתקדמות הבאה, שהמשפחה גרה בחדר חודש לבד, וחודש על המרפסת, בתוך הפינה. זה היה כבר נהדר. ועברו שנתיים שלוש עד שכל משפחה קיבלה חדר שלוש-על-ארבע ומיטה עם ארון ושולחן ושני כסאות. ולבד. מי שהחזיק מעמד היה נראה לנו אידיאלי. אבל באותה תקופה, עד למצב הזה היו לנו הרבה עזיבות. הלכו הרבה חברים יקרים שפשוט הבחורות לא החזיקו מעמד. אני מוכרחה להודות שאני פעם בשיחה פרצתי בבכי – אמרתי שאעשה תעמולה שאנחנו נעזוב כאן אם לא מתחילים לבנות. נותר על הכול! אבל לא על הזכות שמשפחה גרה לבד עם הילד. ופחדו שאנחנו הולכים, התחילו לבנות. את כל הבתים הראשונים, השורה הראשונה אז בנו, לא היו כל כך הרבה משפחות וזה היה נראה לנו אידיאלי.

עבדתי מהתקופה הזאת באופן קבוע עם ילדים. התחלתי בבית התינוקות, כפי שאמרתי, בגיל שנה, עליתי לפעוטון, עבדתי שנים כגננת ורק אחרי הרבה שנים הגעתי להוראה. הילדים בזמנים ההם היו כל כך קשורים למחנכת שהיום אנחנו כבר לא מכירים את זה. כדי להדגים את זה אני אגיד למשל, כשאלדד נולד אז תמר שוהם אמרה לאימא שלה, בשביל מה אני צריכה אח, אני רציתי אחות. אח יש לי כבר, יש לי את גדי. אז אימא שלה הסבירה – אבל גדי של אסתר. כן, אמרה תמר, אבל אסתר שלי. היחס היה לגמרי אחרת, הילדים באו לחדר ולכל מקום איפה שהייתה המחנכת. הם באמת היו של כולנו כמעט. אם היו חולים אז אנחנו ישבנו על ידם. החלפנו את האם, כך היינו במצב חברתי טוב, במצב כלכלי קשה מאוד, עד שהגיע הזמן הכי קשה שהיינו בו, וזה היה הפינוי במלחמת השחרור. בשני ביולי, בלילה, אמרו לכל המחנכים, שבינתיים היו כבר חוג גדול שיבוא אוטו ויסיע אותנו לחיפה כי התחילה מלחמת השחרור. ואנחנו היינו בסכנה, אנחנו היינו מסובבים ערבים. אמנם היחס היה טוב, אבל מי יודע מה יהיה מחר? הכנסנו את הילדים, בשינה, לרצפה של האוטובוס, התינוקות הוחזקו על הברכיים והגדולים שכבו על הרצפה. ובחושך גמור הנהג הגיע עד ראש פינה. הצטרכנו להגיע עד ראש פינה כי אחרי ראש פינה זאת ההצלה. אבל איך מחזיקים אותם בשקט? הם התעוררו, ובכו, ואנחנו סגרנו להם את הפה ביד. לא יכולנו לתת להם לבכות. נשיקות, וסוכריה לתוך הפה, וסגרנו את הפה שרק לא יעשו רעש. כי לו היו בחלסה מרגישים באוטובוס – היינו בסכנה. כשעברנו את ראש פינה התחילה שירה. כל הילדים המסכנים שיחנו התעוררו, והתינוקות התחילו לבכות, ואנחנו שרנו.

הגענו לחיפה, וכאן מתחיל הקושי הראשון. הבית הראשון שאמרו לנו לתפוס היה תפוס עם קיבוץ אחר. אנחנו שעות הסתובבנו בחיפה, עד שהגענו לרחוב הגפן. שם היה בית ערבי גדול, הערבים ברחו ואנחנו נכנסנו, פשוט כבשו בית. בית גבוה, שלוש קומות, אני עוד היום, אם אני עוברת שם יש לי דפיקות לב. הילדים לא ידעו לעלות מדרגות. זה היה קושי רב. שמנו את התינוקות בקומה, את הפעוטים, הגדולים היו כבר בני שש-שמונה, עד שהבנו, עד שסידרנו, באו מספר בחורים אתנו לסדר. וחזרו עוד בלילה. עד שסידרנו את זה זה היה בלגן שלא מתואר במילים. אני זוכרת שהיה שתיים

בצהרים ומישהו אמר – הילדים בכלל לא אכלו. אנחנו היינו כל כך לא במסלול. הייתה שם חצר ומוסך. המוסך היה לחדר משחקים. לקח כמה ימים עד שהסתדרנו. ואז המשקים בסביבה, כפר המכבי, רמת יוחנן הופיעו עם אוטו משא וכל ילד תרם צעצוע או ספר. אנחנו מהבית לא לקחנו כלום, איך אפשר בלילה לארוז צעצועים? לאט-לאט הם שלחו לנו המון דברים שהילדים ישחקו. התחילה סכנת הרחוב. ביום הראשון נפל ילד לרחוב מקיבוץ מחניים, ושבר לו את שתי הרגליים. אז דבר ראשון הזמנו מסגר ושמונו גדר ומפתחות לדלתות, וכל החלונות סגורים כדי שלא יפלו. הם הלכו עם הידיים והרגליים במדרגות עד שהתרגלו, אפילו הגדולים, עד שהתרגלו שאפשר לעלות מדרגות. הימים הראשונים היו קשים – בלתי אפשריים. הילדים בכו וקיבלו חום. הכנסנו שני ילדים לבית חולים. לאט-לאט נכנסו לאיזשהו מסלול. היינו שם ארבעה חודשים. היו לפעמים רגעים יפים. למשל באה אלי איזו גננת מגן עירוני, שראתה אותי כל יום לטייל עם הילדים ברחוב הגפן. זה היה הטיול – לראות את האוטובוסים, הטיול האהוב. אני לא יכולתי לעבור רחוב, היא אמרה – הגן שלי משעה שתיים ועד הערב משותק. בואו, שינוחו שם, יש צעצועים, יש שם מיטות, זה היה פנטסטי. אז הילדים הגדולים בינתיים כבר בילו באיזה מקום אחר הצהריים. או למשל קרן אור- הגזבר נתן לנו פעם אחת קצת כסף לקנות סוכריות. הלכתי לאיזה בוטקה וקינינו לכל אחד קצת סוכריות. עשיתי חשבון, וכשרציתי לשלם אז האישה הפשוטה המוכרת בקיוסק אמרה – גרוש אני לא אקח מילדי הגליל. היו רגעים יפים אבל קשה מאוד לגור כך בצפיפות כזאת. אנחנו לא יכולנו לישון. מיטה על יד מיטה. אנחנו ישנו מזרון על יד מזרון. כשרצינו פעם אחת לשתות הצטרכו לזרוק 20 מזרונים הצידה.

היו לנו הרבה חולים. הצטרכו לקרוא לחנה מכאן. היא הייתה נחוצה כאן, הצטרכו לקרוא לה, הם היו קבוצה של קטנטנים, היא נשארה איזה חודש, עד שהם היו בסדר. הילדים כל כך נכנסו למשטר הזה, לעניין הזה, כמה דברים כדי להבין: כשבאנו בחזרה למדנו (כל הקיבוצים חזרו, הם היו בחיפה או סביבה, כולם) אצלנו סביב הפינה היו ממוקמים ילדי שמיר. כשבאנו בחזרה ועשינו קצת טיולים שאלנו איפה עמיר? איפה כפר בלום? כששאלנו איפה שמיר הם ענו – סביב הפינה, זה הכי קרוב. הם קראו לחדר המשחקים בבית מוסך. הרבה זמן הם קראו לחדר המשחקים מוסך. כי בחיפה זה היה באמת מוסך. או שהם אמרו – כי התינוקות היו לגמרי למעלה, מבודדים עד כמה שאפשר אז הם אמרו כאן זה טוב, יכולים לראות תינוקות. כי בחיפה הם לא רצו לעלות שלוש קומות בשביל לראות את האחים הקטנים שלהם, היה להם קשה מידי. כל מיני דברים כאלה שהסבירו מה שהם עברו.

אנחנו לא ידענו מה זה כסף. לאף אחד לא היה גרוש. הלכנו בכל הדרכים ברגל. הגזבר הביא לנו אוכל, ולאט לאט גם בגדים מכאן, צעצועים, אבל כסף לא הביאו. הבחורים באו, היה מין תור כזה, אז המשפחה המאוחדת הייתה גרה במכבסה. למשל סבתא שלנו הייתה גרה בהדר הכרמל למעלה ברחוב השילוח. לא היה לי גרוש ללכת לאוטובוס ולנסוע עם גדי, הוא היה בן שש, לבקר אותה. אז אני הלכתי ברגל אתו, את דיצה לא יכולתי לקחת, כן? היא הייתה בת שלוש ולא הייתה מסוגלת ללכת שעה שלמה. זאת עלייה, כל הזמן עלייה. פעם אחת כשהיינו אצל סבתא הרגשתי שהילד חם מאוד. בדקתי, היה כמעט ארבעים חום. לקחתי אותו על הידיים והלכתי כך עם ילד בן שש על הידיים מרחוב השילוח ועד למטה. הם אמנם רצו לשלם לי את האוטובוס אבל אמרתי שאני לא רוצה להגיע באוטובוס, כולם באים ברגל. פעם הגיס שלי הכניס לי לכיס חמישה שקל (לירות), זה היה הרבה כסף. זה היה בערך חצי המשכורת החודשית שלי. הוא אמר שיהיה לך לפחות לאוטובוס, קחי. שתבואי עם שני הילדים, אני החזרתי לו את הכסף לכיס ואמרתי אני חברת קיבוץ אני לא אסתובב כאן עם כסף בכיס. הוא הבין את זה. סיום הפינוי הסתדר באופן הדרגתי. אחרי שלושה חודשים החזירו את ילדי בית הספר. היו כבר שתי כיתות, כדי שיתחילו ללמוד ולא יפסידו יותר מידי. אחר כך לאט את הגנים ובסוף אחרי ארבעה חודשים של הבלגן הזה החזרנו את התינוקות. עוד הצטרכו לברר ולסדר את כל הבתים, זה היה מוזנח ומלוכלך, הכול היה סגור חודשים. באוטובוס בחזרה אנחנו שרנו, אני חיברתי אז שיר. למדנו את זה ושרנו את זה מחיפה עד לחוליות. באנו הנה ואני מוכרחה להגיד, זה מבחינה פסיכולוגית ברור לגמרי, היו שם שיחות בחיפה, הרבה פעמים העלינו את האפשרות שלא נחזור. אז כשהמצב התבהר אנחנו היינו ממש מאושרים וכל היתר לא היה חשוב.

חזרנו בנובמבר בתוך הקור והגשם והכול היה כל כך לא חשוב. ההתקדמות הבאה הייתה לקנות לשני ילדים ביחד זוג מגפיים אחד. זאת אומרת – ההורים היו בתור לסחוב אותם בבוץ. יום אחד זה עם המגפיים ולמחרת השני. איזה וויכוחים ואיזה עניינים זה עורר. הילדים הבטיחו ונשבעו שאתמול הם היו בלי מגפיים כי הם מאוד אהבו מגפיים. סיפור קטן מהימים האלה, שאליה, שהיה בדיוק בתור

שסוחבים אותו, עמד בכניסה של הפעוטון וצרח: לאימא יש בטן, לאבא יש גב, מי יסחוב אותי? זה כדי להבין את המצב איך היו הדברים עם הבגדים וכל דבר אחר.

אנחנו פתחנו את בית הספר, זאת אומרת, הם היו כבר בבית כשהקטנים הגיעו. כיתה א וכיתה ג. כיתה ג לימד יצחק פיימנטל, כיתה א חדוה. הכיתות היו בשני ציפים מלאי חורים, סדקים, עכברים נכנסו ויצאו. בפינה שהולכים היום לבית פרידמן. זה אחר כך שימש לכל מיני מטרות אבל מספר שנים הילדים למדו שם. הם היו ביחד כחברה אחת, שתי הכיתות. נדמה לי בגדולה היו שישה ילדים ובשנייה שמונה. הם היו חברה טובה מאוד. איך אני יודעת היום? שהיום גדי בעצמו אבא לארבעה ילדים, אומר לי – אנחנו היינו יותר מרוצים. יותר מאושרים. אנחנו היינו חברים יותר טובים. אנחנו ידענו מה זה עזרה הדדית. הם היום לא יודעים את זה. היינו מביאים אוכל לילדים החולים, דברים שהיום בכלל לא מכירים. אחר כך חדוה ז"ל עברה להוראה ואני הייתי עוד בגן. הלכתי להשתלמויות כדי להצטרף לצוות המורים. היינו בהתחלה יצחק, אבי, חדוה ואני. אבל גם לא היה צורך ליותר. אנחנו בעצם חיינו עם הילדים. חוץ מהלילה – מבוקר עד ערב. כי אנחנו גם השכנו אותם. הייתה הלו לינה משותפת. אנחנו התחלפנו תמיד, שבוע המטפלת ושבוע המורה. גם בהקמה. בזמנים ההם לא היה הבדל בין מורה ומטפל. הכול נעשה יחד. אפילו בהפסקות, אני זוכרת כשכבר לימדתי המטפלות עשו הכול, גם את המחברות של הילדים. כשאני הייתי חולה איזה יום בכלל לא היה קושי בשביל מטפלת להמשיך מספר ימים. בית ספר יסודי היה אז מ-א עד ח. עוד לא הייתה חטיבת ביניים. זה הלך שנים עד שהחלטנו להעביר אותם לכפר בלום. הילדים קיבלו מהמורים והמטפלות גם את שיעורי העזר. התעסקנו בהם כמו שבבית מתעסקים בילד יחיד. כל אחד אישיות לעצמו ואם קרה משהו המורים הופיעו אחר הצהריים. את רוצה לשמוע דוגמא? למשל הופיע אצלנו יום אחד יצחק פיימנטל, גדי על ידו, יש לנו בירור גדול מאוד. הוא זרק היום את ספר התנ"ך לכיוון שלי. הוא לא פגע בי אבל הכוונה שלו הייתה לפגוע בי. והתשובה של גדי – אתה יודע למה? כי פעמיים במשך השבוע אמרת לי סגור כבר את הפה. ואני לא דיברתי אף מילה. זה היה מישהו אחר. אני לא יודע להלשין ולהגיד זה הפריע. בסוף כל כך כעסתי עליך וזרקתי עליך את הספר. וגדי הלך, ויצחק פיימנטל יחד אתנו הלכנו לחפש אותו. עד שמצאנו אותו, והוא הסביר לו שדברים כאלה קורים, ממש כמו שמדברים בין חברים. השיחה הזאת עוד היום בראש שלי.

ילדי הגן הצטרפו, אנחנו פתחנו כיתה כל שנתיים, במשך שמונה שנים היו לנו ארבע כיתות. כולם יצאו להשתלמויות. אני התחלתי קודם כיתה א, אחר כך א-ב, אחר כך, אחרי עוד השתלמות התחלתי א-ב-ג-ד. שנים, דורות. עד שעברתי ללמד אנגלית ובכיתות הנמוכות לתנ"ך. אני צריכה להגיד שאפילו אחרי שלימדתי כבר כיתה ז ו-ח באנגלית, הכי הרבה בכל הקריירה שלי הכי אהבתי את כיתה א. אם כיתה א הייתה פנויה אני תמיד הייתי הכתובת. בעיני זו השנה היפה ביותר. למזלי האחת לא כל כך אהבו את כיתה א. אני עברתי אתם אחר כך לכפר בלום, כי אני לימדתי אנגלית ד-ה-ו וכשהחלטנו להעביר אותם הצטרפתי לעבור אתם. הנהלה אחרת לגמרי, אווירה אחרת לגמרי, הכול השתנה. אני מבינה שזה היה צריך להיות, מבחינה כלכלית זה היה בזבז אחד גדול, להחזיק חמישה ילדים עם מורה ומטפלת. אבל אני חושבת שהתוכן של החינוך הלך לאיבוד. והוא ירד וירד, עד שהיום אנחנו לא רק מוסרים את כיתה א לכפר בלום, אנחנו גם לוקחים גננת (שכירה) וגם מטפלת (שכירה), אנחנו לגמרי ירדנו מהרמה שהיינו בה.

אספר קצת לאלה שכבר לא יכולים לתאר להם את זה, מה זה לינה משותפת. הילדים הלכו בארבע וחצי אחר הצהריים הביתה, לשעה וחצי. הלינה וההשכבה הייתה על ידי ההורים, בבית הילדים. תארו לכם שעומדות בתוך חדר שש מיטות. שש אימהות, עם ביקור של אבא, עם סיפור, עם בכי, זה רוצה שיר וזה רוצה דקלום, זה רוצה לקרוא מספר וזה רוצה להראות מה שעשה, היה רעש עצום. אנחנו אז כבר התחלנו עם המלחמה והוויכוחים על הלינה הנפרדת (המשפחתית). אני הייתי בין אלה שהיו בעד הלינה הנפרדת. הייתי כל כך בתוך הלינה המשותפת שלא יכולתי לתאר לי שזה יכול להיות לטובת הילד. לא לדבר על העובדה שהייתי משוכנעת שתינוק שייך לאם, ולא לשומרת הלילה. באו מבחוץ לשיחות אתנו, לחמו אתנו, אנחנו לא היינו הראשונים אבל בין הראשונים. בעצם את הלינה הנפרדת יצרה מיכל קגל-סלע שפשוט יום אחד החליטה שהיא תחיה בחוליות עם הילדים שלה, ופשוט יום אחד לקחה את הילד הביתה. (טל סלע, יליד 1969, לפניו נולדו ילדים שאימהותיהן עזבו כי לא הייתה לינה משפחתית – נ.פ). לקחה אותו הביתה, אל תוך החדר ואמרה – זה בוודאי יועיל להרבה. והיא צדקה. אחריה הלך זרם. אבל הילדים היו בחדר ההורים. כמה זמן אפשר ככה לגדל ילדים? התחילו לחשוב, וביורים, הלוואות, ואת ההמשך אתם מכירים. חדר לילדים. בהתחלה

זה לא היה חשוב כמה ילדים ואיזה גילים יש בתוך החדר. אבל הם היו בבית. וחדרי השינה בבתי הילדים היו של שנת אחר הצהריים. הילדים נחו, גם כן איזה מנהג שהיום לא כל כך כבר קיים. הילדים פעם נחו, אם לא ישן – קרא, אבל אסור להיות בחוץ. לפני הרבה שנים בהתחלה, היה לנו סדר יום כזה שהיום גם אני לא מבינה איך זה אפשר. הכנו את השולחן בארבע וחצי. המורה, המטפלת, לא חשוב. בחמש אחר הצהריים ארוחת ערב. הילדים היו עוד אחרי זה בחוץ קצת, והשכבה בשמונה בערך. עד שהופיע איזה רופא, דוקטור שיינפלד, שהוא עשה לנו את המוות ואמר זה בהחלט לא נורמלי מה שנעשה, אנחנו מזיקים לילד בכול דבר. במנוחת צהרים, במנוחת ערב, בעיכול, בכל דבר. כל בן אדם נורמלי צריך בין ארוחת ארבע לארוחת ערב מספר שעות. בלילה האוכל עובד בתוך הגוף. בישראל הערב יפה מאוד. הוא אמר, הילדים צריכים להיות בחוץ עד תשע, תשע וחצי. להשכיב אותם כשממש טוב להם. ולא בתוך החום הזה לדחוס שישה-שבעה ילדים ללילה. והוא השיג את זה. אנחנו שינינו את כל סדר היום: כל מטפלת וכל מורה עבדה בשלושה חלקים: לפני הצהריים, אחרי הצהריים ובהשכבה. ניסינו להשכבה, זאת אומרת להישאר אצלם עד שהאחרון נרדם, על ידי ההורים. אבל התברר אחרי זמן מה שהיו סצנות כאלה על ידי הילד שההורה שלו היה בחוץ, שחזרנו שוב להשכבה על ידי העובדים. עד שבאה הגאולה והם הלכו הביתה. אני זוכרת שבימים הראשונים אני ישבתי וחשבתי ערב שלם מה אעשה עם כל השעות, אני לא יושבת כל ערב מתשע עד עשר בבית הילדים. אחר כך זה נראה לי יותר מידי קצר, אבל בהתחלה זה נראה פנטסטי.

המשכתי בהוראה, קודם כמורה כללית לכיתות נמוכות, אחר כך עשיתי השתלמות לתנ"ך, וחזרתי למקצוע שלי, לאנגלית. לימדתי עד גיל ששים, עד גיל הפנסיה, והחלטתי למסור את המקצוע לצעירים. הייתי משוכנעת שילדים צריכים כוח צעיר, בן אדם צעיר, מלא חיים. את השנתיים האחרונות לימדתי בכפר בלום. אני עברתי יחד עם כיתת ורד. כשהם היו בסוף ה הייתה ההחלטה לצרף אותם לכפר בלום. ביקשו ממורים שכבר עבדו איתם מקודם שימשיכו אתם כדי להקל על המצב. אני הייתי אתם עד שהם עברו לכיתה ט, זה היה נחשב תיכון וגמרתי את הקריירה שלי, עשרות בשנים של מחנכת.

עברתי לאריזה במפעל. אני מודה ומתוודה שהיה לי קשה מאוד בשבועות הראשונים. שקלתי כל יום אם להישאר או משהו אחר. מי שרגיל ליצור למחר, ותכניות חינוך וילדים, לשבת פתאום בשקט על כיסא ולעשות ארבע שעות את אותה התנועה זה קשה מאוד. דיברתי על זה עם ירי, שעבר אותו הדבר. הוא אמר שהוא הרגיש בדיוק אותו הדבר. בשבועות הראשונים הוא היה כל כך עצבני, והוא התרגל. תישארי, את תראי, בעוד שנה את כבר לא חושבת על המקצוע הקודם. ובאמת הוא צדק. התרגלנו. הגיל עושה את שלו. היה טוב לשבת. ושם אני נשארתי לעולם ועד. היום כשמראיינים אותי, ואני מתקרבת לשמונים, אני רוצה להגיד שכל הכבוד למשק שלי! איזה תנאים יצרו בשביל האנשים בגילי: פתחו אגף חדש במפעל, מותאם לגמרי למבוגר שעוד מסוגל לעבוד, הראש פועל טוב אבל התנאים במפעל היו יותר מידי קשים: רעש, וביחד עם צעירים ששרים ושומעים רדיו. בגלל זה הרבה לא רצו לבוא למפעל. סידרו לנו אולם לפאר. נקי, עם מטבח, עם שירותים, עם כל הנוחיות שרק יכולים לבקש. לכל אחד שולחן וכיסא מותאם לגובה שלו, יש לנו ציפי לוטנר שמשרתת ודואגת לכל דבר, יש בן מכפר סאלד שמרים ומוריד ולא נותן לנו להרים משהו. ויעקב לוטנר אחראי עבור כל האגף הזה. כל הזמן שיפורים הכול לפי ההצעות והבקשות שלנו. אני חושבת שהיום זה המקום האידיאלי בשביל הגיל שלנו. אני חושבת שבכל המשקים, בשביל בן אדם זקן שמסוגל להרוויח את לחמו. האגף נפתח בעשירי לדצמבר 1989 במסיבה פנימית בלי פועלים, רק לחברים, והנאום של יהודה, מנהל המפעל באמת נגע בלב.

היום, אחרי חמישים שנה של עבודה מאומצת אני מוכרחה להגיד שיצרנו כולנו ביחד משק, כפר קטן לתפארת. בכל פעם שבא אורח אני מרגישה עד כמה שאני גאה להראות מפעל כזה. אבל אם כל השינוי שחל בעולם ובארץ חל אותו השינוי לרעה גם בקיבוץ. איבדנו הרבה ערכים. עם כל ההתפתחות החומרית הזאת לא יכולנו להחזיק גם את המוסר הגבוה שהיה פעם. העבודה לפי מצפון, לתת מה שכל אחד יכול, ולא לדרוש ממישהו שלא מסוגל זה הכול קבור. אבל למרות זאת אני לא מצטערת אפילו רגע אחד. אני באה הביתה, אני מסתכלת על ביתי ואני יודעת שעשיתי משהו עם החיים שלי.